

DIEPGANG

een kroniek van drie dorpen langs het Reitdiep

Een uitgave van de Historische Kring Ubbega
Adorp • Sauwerd • Wetsinge

evacuees in Sauwerd
de Wetsingerzijl

jaargang 6 nummer 17, september 2018

De Wetsingerzijl, van spade tot graafmachine

door Emmy Wagenaar Hummelinck

De Hunze

De Hunze vindt zijn oorsprong diep in Drenthe, vanwaar hij – oostelijk langs de stad Groningen kronkelend – vroeger zijn weg zocht naar de Waddenzee. Aan de westzijde van de stad liep de Drentse A die zich ten noorden van Groningen bij de Hunze voegde, die al dat water afvoerde naar het open water van de Waddenzee. Getijdenwerking zorgde er vervolgens voor dat zeewater de Hunzemonding in- en uitstroomde. De zee had zijn invloed tot diep in het binnenland, waardoor eb en vloed in de stad duidelijk waarneembaar waren.

Slibafzettingen door de getijden zorgden voor vruchtbare grond waar boeren uit de Drentse gebieden op afkwamen. De eerste wierden ontstonden omstreeks 600 voor Christus. Langzaam maar zeker ontstond er aan beide zijden van de Hunzeboezem een reeks van wierden; aan de westzijde de wierden op de eilanden Middag en Humsterland, aan de oostzijde de reeks wierden van Harssens, Adorp, Sauwerd, Wetsinge, Winsum, Ranum en zo verder tot aan Waffum toe.

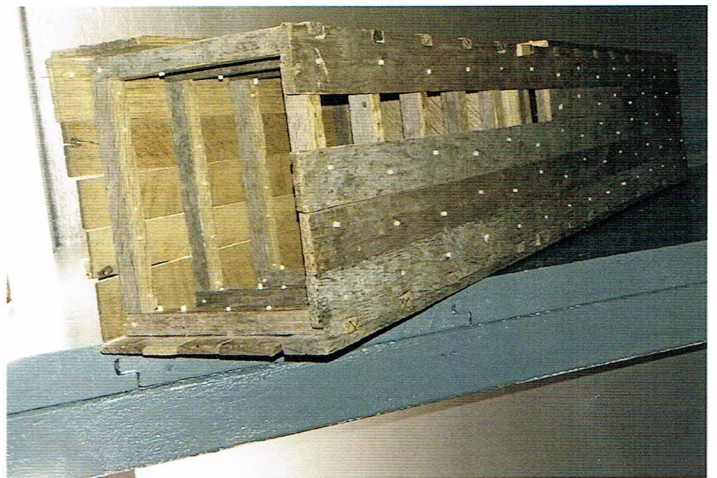
De bevolking en de welvaart groeiden gestaag dankzij de vruchtbare gronden, maar de dreiging van het zeewater was altijd aanwezig. Om hun bezittingen te beschermen, wierpen de kwelderboeren dijken op rond hun landerijen, een taak die in de 13e eeuw werd overgenomen door de kloosters.

Gaandeweg werd niet alleen het water op de scheidslijn tussen zee en land beteugeld, ook moest de Hunze van dijken worden voorzien, want stormvloed stuwde het vloedwater diep landinwaarts. Daardoor sleet de geul in de buitenbochten van de slinger steeds verder uit en werd het land overspoeld. Zo werd de machtige rivier aan beide zijden door dijken in toom gehouden.

De eerste zijlen

Dijken hadden echter wel het bezwaar dat het achterland zijn overvloedige water niet meer kon lozen. Daarom werden er eenvoudige afwateringsbuizen door de dijk heen gelegd. De eerste exemplaren bestonden uit uitgeholde boomstammen met een klep ervoor. Deze werden bij eb open gedruwd door het uitstromende water en door de opkomende vloed weer dichtgedrukt. Later bracht men een houten bekisting aan die van een draaiende klep voorzien was (afb. 1). Deze primitieve afwateringssluizen werden zijlen of pompen genoemd. Later in de dertiende eeuw werden 'echte' sluizen met twee deuren gebouwd; ook die werden open gedrukt door uitstromend water en dicht gedruwd door het opkomende water.

Dwars door de lange dijken langs de Hunze werden in de loop der tijd meerdere zijlen aangelegd, zoals de Aduarderzijl, Schouwerzijl, Winsumerzijl, Schaphalsterzijl, Houwerzijl en de Wetsingerzijl.

Afb. 1 Replica van een eenvoudig zijl, Kloostermuseum Aduard. Foto auteur

De Wetsingerzijl

In de dertiende eeuw moest de Hunze door een aantal menselijke ingrepen, waaronder veenaftgravingen, steeds meer water richting zee vervoeren. Of er in die tijd al een zijl door de dijk bij het Wetsingermaar heeft gelegen is niet bekend. De eerste geschreven bron over een zijl op die plek is een oorkonde uit 1410. Daarin laten de 'Burgemeesteren ende Raed in Groningen' weten dat de Winsumerzijl niet meer toereikend is voor de afwatering van het gehele gebied en dat ze hebben besloten een nieuwe zijl te bouwen tegenover Aldingehusen. Die zijl werd in de noordelijke tak van het Wetsingermaar gebouwd en droeg zorg voor het waterpeil in het gebied tussen de Wolddijk en de Hunzedijk ten noorden van het Selwerderdiep. In dit gebied lagen ook de landerijen van het Selwerder klooster, waardoor dit klooster het bestuur kreeg over het, waarschijnlijk toen ook opgerichte, Wetsingerzijlvest. Over deze eerste zijl is verder weinig bekend, behalve dat hij in 1591 vernieuwd is.

Het Reitdiep

Inmiddels was de Hunze voor de stad een waardevolle rivier geworden. Niet alleen vanwege de waterafvoer, maar vooral ook voor de handel, omdat de rivier de stad in verbinding bracht met de open zee. Om de scheepvaart sneller te doen verlopen, werd er al in 1435

een kanaal gegraven langs Dorkwerd en Wierum. Dit was het eerste deel van het Reitdiep, waarmee de lussen door de Koningslaagte en langs Adorp werden afgesneden en Adorp opeens niet meer aan de doorgaande route naar zee lag.

Door de vele dijkdoorbraken werden de meanders van de rivier steeds groter. Omdat de schepen daardoor wel erg lang onderweg waren, besloot de provincie in 1636 dat de loop van de Cromme Raeken moest worden afgesneden. Dit betekende wel dat de Wetsingerzijl in een dode lus van de Hunze kwam te liggen en zijn nut verloor. De zijl, die voor de afwatering van groot belang was, werd daarom verplaatst naar het zuiden. Buiten de Hunzemeanders om werd een verbinding gegraven vanaf de oude zijl naar het Sauwerdermaar, die werd aangesloten op de nieuwe Wetsingerzijl en het Reitdiep (afb. 2 en 3).

Afb. 2 Locatie van de eerste en tweede Wetsingerzijl. Uitsnede van de kaart van Regemortes 1643-1644. Groninger Archieven 817-1578

De nieuwe Wetsingerzijl

De nieuwe Wetsingerzijl was weer een houten sluis, nu

van 17,4 meter lang, 4,8 meter breed en 3,3 meter diep. Hoeveel deuren deze zijl had, weten we niet. Als een sluis slechts één stel deuren heeft, moet een passerend schip wachten tot het peil binnen en buiten de deuren gelijk is, wat door de eb- en vloedwerking maar vier keer per dag voorkwam. Daarom mocht de sluiswachter in het waarhuis koffie, thee en een borrel schenken om de wachttijd te overbruggen (zie ook Diepgang nr. 7).

Afb. 3 Op deze kaart van 1832 is de nieuwe aansluiting van het Wetsingermaar op het Sauwerdermaar en de nieuwe zijl goed zichtbaar. Bron: www.hisgis.nl

Door eb en vloed, stormen en stormvloeden had een zijl veel te lijden en er moest regelmatig gerepareerd en opgeknapt worden. Na de rampzalige Kerstfloed van 1717 zal dat zeker het geval geweest zijn, maar daarover is niets bekend. Van dit gebied is nauwelijks documentatie over deze ramp bewaard gebleven.

In 1815 besloot men de zijl geheel te vernieuwen. Om kosten te besparen werd de nieuwe zijl op de oude fundamenten gebouwd, waardoor de afmetingen hetzelfde bleven. Hiervan is een bestektekening bewaard gebleven die laat zien dat deze sluis over drie paar deuren beschikte: vloeddeuren aan de Reitdiepzijde, ebdeuren naar het binnenland gericht en daartussen een paar stormdeuren, die (natuurlijk) ook naar het Reitdiep gericht zijn. Het lijkt er bovendien op dat er bij de ebdeuren een brug over de zijl loopt. Ook deze sluis werd weer geheel uit hout vervaardigd.

Maar al na enkele decennia waren er diverse reparaties noodzakelijk. In 1862 was de toestand zelfs zo erg dat de waerman waarschuwde dat de beschoeiing aan de zuidzijde dreigde om te vallen. De ankers waren verrot en de stijlen kwamen los van de fundering. De zaak werd direct gerepareerd, maar drie jaar later was het alweer raak. De expert van het waterschap raadde toen aan 'een vernieuwing van de Wetsingerzijl in overweging te nemen', want de houten sluis was erg in verval.

Is de Wetsingerzyl nog nodig?

Dit leidde tot een dilemma: moest de sluis vernieuwd worden of kon hij misschien ook worden opgeheven? Men had immers al besloten om het Reitdiep bij Zoutkamp af te sluiten; was het dan nog wel nodig om zo ver stroomopwaarts nog een nieuwe sluis te bouwen? Nieuwbouw zou daarnaast ook nog een ander probleem opleveren: het Reitdiep zou na afsluiting geen getijdenrivier meer zijn, maar het was nog onbekend welk waterpeil er gehanteerd zou worden. Of dat aansloot bij het peil dat men in de binnendijkse landerijen wenste te handhaven, was ook nog niet bekend. En voor het schutten van schepen kon men ook niet meer rekenen op wisselend tij, dus moest er een voorziening komen om zowel te kunnen schutten wanneer het Reitdieppeil lager was, als wanneer het peil hoger was dan in het binnenland. Dat hield in dat er twee extra stellen deuren nodig waren. Expert Dusseldorp van het Waterschap Hunsingo vond echter dat een nieuwe zyl niet meer nodig was. Het Wetsingerzylvest was inmiddels ingelijfd in het in 1854 opgerichte boezemwaterschap Hunsingo en deze had, volgens Dusseldorp, voldoende afvoercapaciteit om het zonder de Wetsingerzyl te kunnen stellen. Bovendien kwamen er nauwelijks meer schepen door.

Toch moest de zyl zijn werk nog blijven doen totdat de afsluiting bij Zoutkamp een feit was. Dus werd er in 1865 en 1867 toch besloten tot het uitvoeren van een aantal noodreparaties om de zyl in werking te houden. Ondertussen voerde het Waterschap proeven uit om te kijken welk aandeel de Wetsingerzyl had in de totale waterafvoer van de vijf zijlen van Hunsingo. Dit bleek beduidend lager te zijn dan men dacht. De oorzaak werd toegeschreven aan het inzakken van de oevers van het maar, waardoor het minder water kon bevatten. Maar desondanks bleef het funest voor de landerijen achter de zyl als hij verwijderd zou worden. Dus volgde er opnieuw een opknapbeurt in 1868, waarna het een tijdje rustig bleef rondom de zyl totdat in 1877 de afsluiting van het Reitdiep bij Zoutkamp voltooid was.

Een stenen sluis

In 1877 komt de Wetsingerzyl dan opnieuw ter sprake. Men stelt dat *de Wetsingerzyl zodanig is verouderd en verzwakt, dat het object voor geene herstelling meer vatbaar en eene geheele vernieuwing daarvan nodig wordt geacht, dat dientengevolge voor eene stenen schutsluis een tweeledige begroting is opgemaakt...* De keuze ging tussen een sluis van 4,5 meter breedte (ongeveer zoals de oude) of een grotere van 6 meter. Er werd voor de grotere variant gekozen met maar liefst 5 stel deuren: twee paar eb- en twee paar vloeddeuren en daartussenin nog een stel vloeddeuren. Wetend hoe verwoestend een storm-

vloed kon zijn, durfde men niet te vertrouwen op de nieuwe zeedijk en sluisen bij Zoutkamp. Toch is het wel bijzonder dat de zyl, die op de nominatie stond om opgeheven te worden, zo groot en 'dubbelschuttend' werd uitgevoerd (schepen konden zowel van hoog naar laag als van laag naar hoog peil gescht worden). Delvigne en Bos opperen dat er mogelijk werd geanticipeerd op de lucratieve handel in wierdegrond die toen net opkwam. Die grond moest per schip, via het Reitdiep, naar Drenthe worden vervoerd.

Afb. 4 *De wulfmuren in de Wetsingerzyl in 2009. Foto auteur*

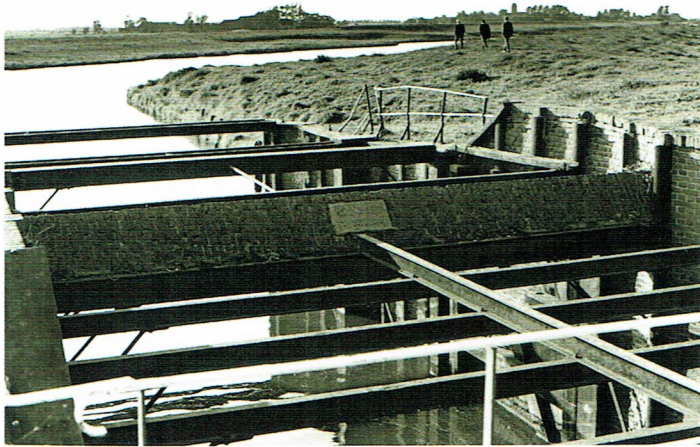
De sluis werd voorzien van typisch Groningse wulfmuren; een bouwwijze waarbij tussen natuurstenen of stalen stijlen een, vanaf het water gezien, holle bakstenen muur wordt opgetrokken, die de druk van de achterliggende klei beter kan weerstaan (afb. 4).

Tenminste... als de pas gemetselde muur de kans krijgt om te drogen en uit te harden. Dat was echter niet het geval. Na een zeer voorspoedige en snelle bouwperiode kreeg de aannemer de laatste weken te maken met langdurige en hevige regenval. De nog niet uitgeharde muren waren niet bestand tegen de druk van de doorweekte kleigrond. Ze zakten in en werden uit hun verband gedrukt. De verwachte opleverdatum van 1 december 1878 kon niet meer worden gehaald en werd uitgesteld tot juni 1879. Maar toen lag er dan ook een sluis waar men (behalve de sluiswachter dan) geen omkijken meer naar had.

Opheffen?

In mei 1923 vroeg de gemeente Adorp aan het waterschap of de Wetsingerzyl niet opgeheven kon worden, omdat het elektrische gemaal de 'Waterwolf' bij Lamberburen de waterafvoer van de landerijen inmiddels voor zijn rekening nam. De zyl belemmerde alleen maar de doorgang van de schepen. Maar die vlieger ging niet

op, de zijk was wel degelijk nog onontbeerlijk als vloedkering en afwatering. Pas echt overbodig werd de Wetsingerzijl toen in 1969 de Lauwerszee werd afgesloten en het zeewater geen dreiging meer vormde. Hij had toen nog één stel werkende deuren uit 1940, de andere waren tien jaar eerder al buiten beeld geraakt. De Wetsingerzijl had zijn tijd gehad en raakte in verval (afb. 5).

Afb. 5 De Wetsingerzijl in 1972. Bron www.groningerbeeldbank.nl, NL-GnGRA_818_17371. Foto: M.A. Douma

Recreatie

Jarenlang is de zijl aan zijn lot overgelaten, alleen de boer reed nog over de in 1959 door het waterschap aangelegde betonnen brug boven de deuren aan de landzijde, verder keek niemand ernaar om. Tot 1995, toen er, als onderdeel van de Ruilverkaveling Sauwerd, een fietsbrug over het andere voormalige stel deuren werd aangelegd. Het verval ging echter door, ook toen de fietsbrug in fiets- en wandelroutes (o.a. Westerkwartierpluspad en het Pieterpad) werd opgenomen. Een vervallen sluis was ook een bezienswaardigheid en verwees naar het oude Hunzelandenschap dat langzamerhand meer in de belangstelling kwam te staan.

De gemeente Winsum, die sinds de gemeentelijke herindeling van 1990 ook de Wetsingerzijl binnen haar grenzen had liggen, zag de waarde er wel van in en probeerde de zijl op de monumentenlijst te laten plaatsen. Zowel het Waterschap als de Rijksdienst voor Monumentenzorg gingen daar helaas niet in mee. Het Waterschap veranderde echter in 2005 van mening toen het onderzoek liet doen naar de cultuurhistorische waarde van de waterwerken die het in zijn bezit had, waaronder de Wetsingerzijl. Het decennialang achtergebleven onderhoud had zichtbaar zijn tol geëist, de sluis lag er treurig bij. Toch duurde het nog tot 2011 voordat de inmiddels opgerichte Gebiedscommissie Reitdiepdal het besluit nam om dit cultuurhistorisch erfgoed te restaureren en weer in ere te herstellen.

Pronkjewail

In 2012 is de restauratie werkelijk ter hand genomen. Het doel was de sluis weer terug te brengen in de oorspronkelijke staat waarin hij in 1878 was opgeleverd en daar waar mogelijk ook de oorspronkelijke materialen te gebruiken. In verband met de kosten zijn er echter concessies gedaan wat betreft het aantal sluisdeuren. Alleen de deuren die in 1940 nog vernieuwd waren, werden vervangen door nieuwe, ambachtelijk gemaakte exemplaren, waarbij de stalen onderdelen opnieuw zijn gebruikt.

In de fotoreportage op www.wetsingerzijl.nl is te zien hoe de zijl weer in zijn oude luister is hersteld. Een knap staaltje werk dat op 28 juni 2013 werd afgesloten met de feestelijke heropening van dit pronkjewail in het Reitdiepgebied (afb. 6).

Toch, als je het goed bekijkt, is deze hersteloperatie niets vergeleken bij het werk dat in vroeger eeuwen is verzet, toen men slechts beschikte over spades, kruiwagens en paard en wagen....

De gerestaureerde Wetsingerzijl is ook een kroon op hún werk!

Afb. 6 De Wetsingerzijl na de restauratie, in 2013. Foto auteur

Bronnen:

- Jan Delvigne en Attie Bos, *De Wetsingerzijl, een waterstaatkundig pronkjewail aan het Reitdiep*, 2013 uitgeverij Vliedorp.
- Ben Westerink, *De geschiedenis van het Reitdiep*, <http://ubbega.nl/landschap/reitdiephunze>
- Diverse auteurs, *Middag-Humsterland, Kroniek van een noordelijk landschap*, 2010 Godert Walter.
- Delpher, diverse stukken
- Groninger Archieven, diverse stukken.